

Божко Сава Захарович

Біографія

1901 (24.04) — 1947 (27.04)

Ще зовсім недавно наше літературознавство, виконуючи "вказівки згори", вправно зрізало "гострі кути" біографій репресованих письменників. Так, в письменницьких довідниках дати смерті, а правильніше, брехливо перекручені дати смерті, переносились на війнні або важкі післявійнні роки... Комуś хотілося списати свої чорні справи на війнні лихоліття. В біографічних матеріалах про життєвий шлях репресованих письменників страхітливі факти їхніх поневірянь і страждань замовчувались або відверто фальсифікувались. Та народна мудрість проголошує: немає на світі нічого таємного, що не стало б рано чи пізно відомим. Тому й зникають поволі білі плями недавньої історії, і правда пробивається на світ.

Однією з трагічних в українському письменстві є постать нашого земляка Сави Захаровича Божка, справжні факти життя якого тільки недавно стали відомими читачам. Трагізм його долі полягав не лише в тому, що він був репресований тоталітарним режимом сталінської епохи. Відбувши 5 років концтаборів на півночі (1938—1943) і відвоювавши в Радянській Армії на фронтах другої світової війни, С. Божко повернувся у суспільство, де з новою силою і пекельною затятістю розгорталася боротьба з "українським буржуазним націоналізмом". А саме у прихильності до нього й був звинувачений письменник сумнозвісною "трійкою" до війни. Не витримавши глухого муру людської байдужості, він помирає. Блюзнірська реабілітація відбудеться лише в 1960 році.

Пам'ять вимагає правдивих свідчень про долю письменника-мученика. роман якого "В степах" зображує історичне минуле нашого краю на грані нинішнього і попереднього століть. Другий роман, назва якого залишається невідомою, про післявійнні будні донецьких шахтарів припадає пилем десь в архівах колишнього КДБ.

Яким же був життєвий шлях С. Божка, чиє ім'я для багатьох читачів невідоме й досі?

Сава Захарович Божко народився 24 квітня 1901 року на Катеринославщині, на хуторі Крутоярівка (тепер Межівський район Дніпропетровської області). Виріс він у багатодітній селянській сім'ї. Пас громадську худобу, допомагав на полі і вдома батькам. Вчився у сільській школі, потім у Павлоградській учительській семінарії, а згодом закінчив університет імені Артема в Харкові. До речі, тут вчився в цей же час і Володимир Сосюра, з яким вони приїздили в Крутоярівку, і там про цю подію пам'ятають і досі.

С. Божко друкував свої нариси і статті у газетах "Селянська правда", "Студент революції", "Вісті ВУЦВК" та ін. Належав до організації селянських письменників "Плуг" і ВУССП. Брав участь у створенні газети прикордонного округу в Кам'янець-Подільському. Назву цієї газеті — "Червоний кордон" — дав С. Божко. Перший номер

часопису вийшов у травні 1924 року. Раніше письменник уже опублікував свій перший вірш "Плуг і молот", а з 1922 року прозові твори-оповідання "Козаччина" і "Хмельниччина". Талановитого письменника помітили за кордоном. Так, 1924 року Канадським видавництвом "Пролеткульт" було видано Божкову "Козаччину". У Кам'янець-Подільському в редакції "Червоного кордону" разом з нашим земляком працювали майбутній літературознавець) П. Довгалюк і поет Т. Масенко.

Повернувшись з міста над Смотричем до Харкова, С. Божко друкує історичну повість "Над колискою Запоріжжя" (1925). Та, мабуть, цей твір можна точніше назвати нарисом історико-соціологічного змісту, оскільки письменник приділив значну увагу економічним викладкам з історії запорізьких земель, заселенню їх німецькими колоністами та наймитсько-заробітчанським людом.

Наступний твір письменника — "Українська Шампань" (1930) — розкриває історію виноградарства на Півдні України від початку XIX століття до кінця 20-х років XX століття.

Божко прагне освоїти жанр роману, який був характерним для прози 20-х років. Поряд з соціально-побутовим (А. Головка "Бур'ян"), історико-революційним (О. Досвітній "Америка") з'являються виробничі романи (О. Кузьмич "Крило"), проблемно-психологічні (В. Підмогильний "Місто", О. Копиленко "Народжується місто"), науково-фантастичні (В. Винниченко "Сонячна машина"), в 1930 році з'являється історичний твір С. Божка "В степах". Він свого часу був високо оцінений критикою "як найвизначніший твір у цілій українській літературі". 1986 року відбулося повернення до читача саме цього роману. Донецький обласний інститут удосконалення вчителів звернувся з пропозицією до СПУ перевидати твір. І це було позитивно сприйнято. Хоча письменник до деякої міри й захоплювався на сторінках роману питаннями соціології більше, ніж того вимагає художнє освоєння життєвого матеріалу, він, як ніхто з його попередників, широко розкрив картини становлення Донеччини як промислово-вугільного краю України. С. Божко починає писати на шахтарську тематику, розроблювану в українській літературі Б. Грінченком, С. Черкасенком, М. Чернявським та ін. Для Божка є характерним багатоплановий погляд на долю шахтарства в контексті суспільно-політичних проблем Донбасу.

У романі "В степах" змальовано зародження крупних землевласницьких володінь, розвиток капіталістичних відносин і зародження вугільної промисловості. Багато сторінок твору відводиться показу перетворення невеликого степового містечка значний торгівельний і промисловий центр, своєрідну столицю західного Донбасу. Автор із знанням справи змальовує це місто: "Курів степ копальнями, сходились і з'їздилися юрби безробітньої людності, а пунктом їхнього розподілу була станція Генераш. І коли маси робочої людності розпорошились по копальнях, коли увірвалися в підземні товщі степу, тоді тут і там погнало могили сіро-червоної породи та чорно-синього вугілля. Станція стала місцем розподілу і робочої сили, і вугілля, і хліба. Майдан навколо станції обсіли крамниці й будинки ремісників та містечкового купецтва. Закуріли димарі величезних парових млинів, а забране з околішніх сіл та

економії зерно перемелювалось на борошно й шло на копальні та даліше— заводи Донбасу". Цей край був близьким Саві Божку, бо недалеко звідси, в широких степах західного Донбасу, знаходився і його хутір Крутоярівка. А назва цього міста та його опис наштотують на думку, що перед нами Гришине — теперішній Красноармійськ.

У творі ми знайомимось з образами сільських підприємців (граф Шаботинський, Генріх Нейман) і промисловиків-капіталістів різних рангів (Густав Нейман, юрист Шеїн та ін.). Вони зображені в гострій економічній боротьбі за виживання. Одні з них (іноземці) мріють збільшити капітали на донецькій землі, інші — плекають наміри на загарбання у власні руки багатств іноземців. Так, зокрема, розкривається в романі сюжетна лінія російського юриста Шеїна — людини із збіднілого, колись відомого московського боярсь-го роду. Йому на заваді стоять іноземні капіталісти, які спритніше, ніж російські багатії, вміють грабувати українську землю. Чи не бажаними сьогодні для декого з прихильників "єдиної і неделімої" є такі думки Шеїна про українські багатства:

"У тій землі, з її надр, руськими руками розкрадаються руські скарби для росту французького, бельгійського та німецького капіталів. Руські люди, руська мова тільки в урядових інституціях та товщах робочого люду. Фінансово-промисловий та землевласницький світ цього багатющого краю жаргонить на всіх мовах.

Невже ж задля цього руські царі гнали сюди полки та цілі армії, щоб постачати для Донбасу рабів та погоничів? — думав у такі хвилини Шеїн.

Чим дужче зростає в глибині душі повіреного протест, тим жадоба бачити завойовану руськими царями землю, звільнену від чужинців, збільшувалась".

Крім багатіїв, у творі зображено колоритні постаті шахтарів Сидорова, Зав'ялова, Квітченка, китайця Го, трудівників панської економії. Актуально звучить в романі і тема шахтарських страйків на Донбасі у перші роки ХХ-го століття.

Соціальний і психологічний аналіз нашої історії органічно поєднується в романі з описами степової природи, на тлі якої розкриваються людські характери. Ліризм є характерною ознакою стилю письменника. Уже з перших сторінок роману читач поринає у широкий степовий простір, який є часткою душі дійових осіб:

"Надходить весна на степи. Ось вона повіває з-за ген того бугра. Через бугор великий чумацький шлях аж до Маріуполя. Це ж оцим шляхом на крилах теплого азовського вітру вона лине — пливе. Легенька, південно-східна сором-Диво ступає випещеними ніжками по снігових наметах: торкнеться льодового сугробу — стрибає через яри та балочки, припадає злегка до узгір'їв, торкнеться пругкими молодими грудьми високого бугра, м'яко цілує його чоло що од поцілунків тих гарячих чорними латками покривається..."

Письменник зображує степ в усі пори року: навесні, влітку, восени і взимку. Передає його різноманітну, таку дорогу степовикові красу.

Мова героїв твору індивідуалізована, передусім відповідає їхньому соціальному статусу. На сторінках роману автор відтворив і переповів устами героїв звичай степового краю. Звернувся він, природно, і до шахтарського фольклору, продовживши

цим самим традиції попередників, особливо С.Черкасенка.

У 1932 році письменник переїздить до Херсона. Чому він покинув столицю, сьогодні з'ясувати важко. Вірогідно, що рятувався від репресій, які вже починали розгортатись в Україні: смерть Хвильового та Скрипника, справа з Спілкою Визволення України, явно сфабрикованою спецорганами. Все це, напевне, змусило нашого земляка виїхати до периферійного міста. Там він викладав політекономію в педагогічному інституті та у Всеукраїнському заочному інституті масової партосвіти. В той час письменник виступив на сторінках місцевої газети "Наддніпрянська правда", надрукувавши зокрема в ній кілька розділів роману "До моря". Та творча праця продовжувалась недовго. Кільце репресій навколо нього звужувалось, і ось 14 листопада 1935 року бюро Херсонського міськкому партії розглянуло його справу і виявило, що, працюючи в Харкові, С. Божко "протягував націоналістичні ухили, боротьбу з Хвильовим розцінював як боротьбу за наркомівське місце". Письменника С. Божка було виключено з партії. Можна тільки уявити, яким після цього стало життя письменника. Та все ж він продовжував писати. У 1936 році закінчив роботу згадував літературознавець, П. М. Довгалюк, рукопис роману С. Божко представив у Київське видавництво "ЛІМ" ("Література і мистецтво"). В обговоренні роману брав участь один з керівників Спілки письменників М. М. Попов, який схвально відгукнувся про твір і рекомендував його до друку.

У цьому романі зображувалася історія заселення півдня України після грудневих подій 1825 року у Петербурзі. Сам автор на сторінках "Літературної газети" пояснював: "Свій новий роман "До моря" я писав протягом п'яти років. Доба, яку я в ньому змалював, одна з найчорніших в історії народів колишньої царської Росії, а саме реакція Миколи І. Хронологічно самі події охоплюють лише один рік. Але у розповідях-сповідях героїв роману автор відбиває колоніза-торсько-кріпацьку політику російського, польського та українського панства кінця XVIII і початку XIX-го сторіччя". Крім того, відзначав письменник, в романі мова йшла про інші малодосліджені сторінки історії півдня України, змальовувались ліквідація бузького козацтва, заведення уланщини в колишній Херсонській губернії і життя військових поселень.

Як бачимо, історична тематика широко захопила письменника. Жанр історичного роману став для нього провідним. Та цей твір так і не з'явився друком. Через кілька місяців після схвалення "До моря" було репресовано як ворога народу М. М. Попова. Через деякий час ця ж участь спіткала і Саву Божка: 27 червня 1938 року його арештували. Під час обшуку було забрано з квартири письменника і рукопис роману "До моря". Його не знайдено й у видавництві "ЛІМ", оскільки воно не було евакуйовано в тил, і подальша доля його не відома.

У слідчих документах у справі С. Божка зазначалось, що він є одним із активних учасників антирадянського націоналістичного підпілля, за завданням якого веде підривну роботу. Слідство тривало десять місяців. На судовому процесі 29—30 травня 1939 року письменник заявив, що попередні свідчення він давав під примусом, тому вони є неправдивими. Та особлива нарада засудила С. З. Божка до п'яти років

ув'язнення у виправно-трудовах таборах.. От і опинився письменник в Ухті, працював на шахтах, рубав ліс і прокладав шляхи у вічній мерзлоті.

У 1943 році, після закінчення терміну ув'язнення, його беруть на фронт спочатку кореспондентом дивізійної, а пізніше фронтової газети. На подив, живим і неушкодженим повернувся в Україну після закінчення другої світової війни. Таке з репресованими письменниками бувало тоді надзвичайно рідко.

А тепер подумки помандруємо в історичний 1945 рік... Солдати-переможці повертаються із Західної Європи додому, серед (них нагороджений бойовими медалями капітан Сава Божко). Та до столиці, куди він відразу поїхав шукати рукопис роману "До моря", його не пустили. Як пояснили йому "компетентні органи", колишнім ворогам народу (а саме таким був вирок суду) заборонено проживати в столицях республік та в обласних центрах...

Як же складалася доля письменника. далі? Це можна простежити за обліковою картою гірника шахти ім. Димитрова м. Димитрового Донецької області: "Основная профессия — писатель-журналист. С 18.02-1946 года работал по найму уборщиком породы. С 3.06.1946 г. — газомерщиком. Расчет по болезни 7.03.1947 г. Судимость 1938—1943 ст. им. Московского особого совещания. п. Николаев А. С. за политику заглазно".

Як бачимо, колишньому репресованому не знайшлося місця ніде, крім виснажливої роботи в шахті. Наступні події, власне останні дні життя Сави Захаровича Божка простежуються зі слів його близьких, зокрема померлого не-щодавно Петра Пилиповича Божка, племінника письменника. Зморений тяжкими роками таборів, пекельними роками війни, важкою шахтарською працею, виснажений психічно, вирішив він повернутись у рідне село, мабуть, відчуваючи близьку кончину... Та по дорозі у Крутоярівку, ослабнувши, потрапляє до лікарні села Слов'янка (недалеко від рідного села), де 27 квітня 1947 року помирає. Похований був письменник на краю села. Сьогодні на його могилі стоїть скромний пам'ятник із викарбуваними словами: "Український письменник Сава Божко. 1901—1947".

У 1960 році рідні нашого земляка одержали реабілітаційну довідку такого сухого канцелярського змісту:

"Міністерство юстиції Української РСР

Херсонський обласний суд

ДОВІДКА

Справу у звинуваченні Божка Сави Захаровича, який до арешту працював у Херсонському педінституті викладачем давньої історії, переглянуто у Президії Херсонського обласного суду 24 серпня 1960 року.

Постанова Особливої наради при НКВС СРСР від 29 жовтня 1939 року у відношенні Божка Сави Захаровича відмінена, справа припинена, і він реабілітований

Заст. Голови Херсонського Обласного суду Л.ПІДВИСОЦЬКИЙ"

Ім'я письменника повертається до народу. У школі № 12 міста Красноармійська завдяки багаторічній літературно-краєзнавчій пошуковій діяльності вчительки української мови і літератури Божко Надії Григорівни створено музей письменника-земляка. Там зібрано свідчення про трагічну, але разом з тим високу долю людини, що любила життя і свій рідний край.

(Оліфіренко В.В.)